

Олена СЕРЕБРЯКОВА

«ВОДНА» СИМВОЛІКА МАНТИЧНОГО ЗВИЧАЮ «СТАВИТИ МІСТОК»

Мантичні обряди, пов'язані з водою (гідромантика), є важливою складовою усіх різновидів дівочих матримоніальних ворожінь. Одним із них є звичай «ставити місток», завдяки якому можна було побачити свого судженого уві сні. У статті проаналізовано його символіку, локальні різновиди, окреслено території побутування.

Ключові слова: ворожіння (дивінації, мантичні практики), «місток», «віщій» сон, перехід через воду.

Серед розмаїття дивінацій, за допомогою яких намагалися передбачити свою подальшу долю, були й такі, що давали змогу «зазирнути» у майбутнє. Намагання довідатись різні відомості про шлюбного партнера спонукали відданиць до здійснення обрядодій, які викликали «віщій» сон. Відповідно створювались сприятливі умови задля цього, адже природний шлях (тобто очікування сну) зовсім не гарантував швидкої відповіді. Здебільшого це були індивідуальні ворожіння з різними ритуальними предметами (наприклад, гребінцем, дзеркалом та ін.), які, зазвичай, клали під подушку, або ж для імітування макету «місточка» послуговувались соломинкою, гілочкою тощо.

Попри наявність у етнографічній літературі статті А. Потебні, що вийшла друком ще у 60-х рр. XIX ст. [22, с. 553—565], питання символіки мантичного звичаю «ставити місток» у науці досі залишається недостатньо з'ясованим. Низкою науковців призбирано лише фактографічні відомості про локальні різновиди цього способу ворожіння, а спеціальні дослідження окресленого явища відсутні. На сьогодні є лише аналітична розвідка Л. Виноградової, у якій вона, вивчаючи дівочі ворожіння стосовно шлюбу в календарній обрядовості слов'янських народів, приділила увагу мантичним обрядодіям із водою [9, с. 20—35].

Цей звичай неодноразово потрапляв в поле зору збирачів етнографічного матеріалу. Розслід ґрунтуватиметься на матеріалах власних польових пошуків, дослідників Л. Боцонь, Л. Виноградової, Н. Петрової, Л. Горошко, Г. Дронів, що їх призбирано у різний час в окремих населених пунктах Полісся, Наддніпрянщини, Опілля, Покуття, Гуцульщини, південного району України, а також в українських селах Молдови.

За народною традицією сні у ніч на свято Андрія вважались особливо пророчими, тому дівчата на виданні сміливо користувались цією нагодою. Одним із способів викликати «віщій» сон (тобто наяву побачити свого майбутнього нареченого) був звичай «ставити місток». Завдяки етнографічним джерелам другої половини XIX — початку XX ст. з різних куточків України можна скласти уявлення про те, як цей звичай відбувався у минулому (Волинь, Полтавщина, Харківщина). Так, переважно на мисочку (тарілочку) з водою дівчина клала дощечку, кілька соломінок або паличок з мітли у вигляді місточка, а потім ставила цю конструкцію під ліжко. Лягаючи спати, вона сподівалась, що уві сні їй насниться хлопець, який переведе її через міст чи просто йтиме через нього [7, с. 102; 11, с. 64; 15, с. 61; 17, с. 21; 25, с. 258]. Аналогічно, за

даними польових розслідувань, чинили і визначали особу судженого де-не-де на Чернігівському і Рівненському Поліссі, Закарпатській Гуцульщині, рівнинній Буковині, Наддніпрянщині. А, скажімо, в с. Беркозівка Канівського р-ну Черкаської обл. «місток» ставили під піч або ліжко [1, арк. 93; 3, арк. 80—81, 99; 5, арк. 83; 9, с. 21; 16, с. 226; 18, с. 154].

Для досягнення більшої ефективності такі ритуальні дії подекуди на Полтавщині, Одещині, Буковинській Гуцульщині супроводжувалися вербальними формулами-запрошеннями: «С ким я буду через сей мист иты, с тим буду вик викувать», «Приснися мені сон: хто мене проведе через цей місток, той і жених мій буде», «Суджений мій, ряджений, приснися мені цієї ночі і переведи мене через кладку¹» [15, с. 61; 16, с. 226; 19, с. 268], або ж слова промовляли у довільній формі. Досить оригінальну гуцульську примовку (на тих же теренах) зафіксувала Г. Маковій: «Як я буду спати, най по тім мості вороний кінь скаче та буйною гривовою пряде, а мій князь, що до вінця мене візьме, перед ясні мої очі стане» [14, с. 194].

Зрідка обов'язковою умовою здійснення досліджуваного мантичного звичаю було ритуальне мовчання. У такому разі людина сприймається як «чужа», «небезпечна», адже тимчасово належить до потойбіччя. Власне це й допомагає їй увійти в контакт з «іншим» світом. За записом К. Карабович, на теренах Холмщини та Підляшшя після спорудження «місточка», дівчатам заборонялося їсти і розмовляти. Семантику звичаю розкриває вербальний супровід:

*Андрію, Андрію,
Я хочу пити,
Хай мені це дасть,
Хто буде зі мнов жити.*

Таким чином, окрім вказаної шлюбної прикмети (перехід через міст разом з милим), фіксуємо ще один «віщий» знак (подача ним води) [12, с. 320—321].

Табу на пиття води протягом усього дня перед святом Андрія вдалося зафіксувати під час нещодавніх польових пошуків на Покутті. Так, інформаторка зі с. Будилів Снятинського р-ну Івано-Франківської обл., пригадала, як вона ворожила, навчаючись у школі м. Снятина. За місцевим рецептом, із сірників треба було зробити не «місток», а «криничку», яку кла-

ли біля ліжка. Хоча для її «будівництва» не застосовували воду, проте уві сні «прийде той хлопець, що твій має бути, прийде до криниці води набирати»².

Подекуди гідромантичні андріївські практики відбувалися з дотриманням певних регламентацій щодо місць, де належить взяти ворожильний атрибут і збудувати «місток». Прикладом цього є звичай, який побутував в українців Молдови (с. Баронча Дрокіївського р-ну). Так, з метою наснити судженого, який «іде тою кладкою чи бере тебе та тою кладкою веде», дівчина мовчки клала «через річку на воду» очерет³. Цим діям передував трикратний об'їзд хати на ньому: «взяти стуг, камиш, росте під річкою... і сідати так як верхом на той стуг, кругом хати обійти три рази так, як вродби верхом їдеш, їхати до річки...» [2, арк. 12]. Безперечно, здійснення ворожіння безпосередньо біля річки вказує на його архаїчність. Пізніші варіанти, коли «місток» («криничку») ставили у хаті, свідчать про його трансформацію.

Ускладнене «будівництво» зафіксовано у Вашківцях Сокирянського р-ну Чернівецької обл., де його робили з вишневих гілок, покладених навхрест, а зверху ще клали гребінець [16, с. 226].

Спрощений різновид мантичних практик (зрідка з використанням сучасних ритуальних атрибутів) побутував у деяких селах Черкащини. Так, на свято Меланії або Введення відданиці майстрували «місток» із сірників, гілочок або книжок, який по тому клали під подушку (сс. Квітки, Глушки, Кошмак Корсунь-Шевченківського р-ну, Мошни Черкаського р-ну, Полствин Канівського р-ну) [3, арк. 90; 4, арк. 65, 90, 97]. Сучасні польові записи із с. Заріччя Корсунь-Шевченківського р-ну свідчать також про те, що тут «місток» не встановлювали, а перед сном відданиця лише проказувала: «Сужений-ряжений нехай мені в сні присниться, хто до мене прийде води напиться, на місточок подивиться, нехай мені в сні присниться». За традиційними віруваннями, наречений повинен перевести через міст чи заговорити до дівчини [4, арк. 109].

² Приватний архів автора. Серебрякова О.Г. Коломийщина-2013 (польові матеріали, зібрані в Коломийському, Снятинському р-нах Івано-Франківської обл.). — Арк. 45—46.

³ У с. Динівцях Новоселицького р-ну Чернівецької обл. у 1971 р. було зафіксовано «будування» містка через річку за допомогою очерету, який взяли з покрівлі прибудови [16, с. 205].

¹ Прикметно, що у Киселицях Путильського р-ну гуцулка клала гілочку верби посеред кладки [16, с. 226].

Локальний варіант ворожіння з «місточком» занотовано в 1981 р. Л. Боцонь в одному з населених пунктів Чернігівського Полісся. Так, у с. Ленінівка (колишня назва Сахнівка Менського р-ну) його «вклали на зерно, яким у ніч на Андрія обсипали тут кожного зустрічного». А Л. Виноградова у кінці 70-х рр. ХХ ст. у с. Сварицевичі Дубровицького р-ну (Рівненське Полісся) при «будівництві містка» зафіксувала використання гребеня, який клали на горнятко з водою, а потім ставили під ліжку. Ще один різновид звичаю побутовув у Озерську того ж р-ну, де відданиця клала під подушку гребінь, який обмотувала червоним вовняним поясом і додатково встановлювала «місточок». За словами респондентки, наречений повинен не лише перевести через міст, але й вмитись водою, зачесатись і підперезатись поясом [1, арк. 93 ; 9, с. 22].

Поодинокий приклад святвечірніх обрядодій почерпуємо з праці Ф. Коломийченка. За звичаєм, якого ще в першій половині ХХ ст. дотримувались у с. Прохорах (Чернігівщина), дівчата або парубки в узголів'ї будували «криницю» із гілочок, накривали і замикали її, а відтак ставили всередину стакан з водою. Лягаючи спати, належало промовити: «Хто прийде сії води пити, той буде мій чоловік (моя жінка)» [13, с. 150].

За оповідями старожилів, такий спосіб ворожіння давав можливість не тільки побачити свого майбутнього чоловіка, але й справджувався у реальному житті: «І це правдиво було, що прийде той хлопець, що ти за него і не думаєш, і не знаєш його, а він прийде пити води» (с. Будилів Снятинського р-ну Івано-Франківської обл.); «...він буде вести через кладку чи прийде через кладку. Та так і сниш його» (с. Баронча Дроківського р-ну, республіка Молдова); «О, це сниться: хто переводить через ріку, той значить должен її посватать» (с. Квітки Корсунь-Шевченківського р-ну Черкаської обл.); «Єк приснитси, хто тебе тов трісков переводит за руку, то тот сужений» (с. Стебний Рахівського р-ну Закарпатської обл.); «Ця дівчина, як в неї є хлопець, то вона ж знає, на кого вона думає. Думає на його, а він її не перевів — другий перевів, то вона й не пішла за його заміж, а пішла за другого» (с. Яблунів Канівського р-ну Черкаської обл.); «Снить мені сі Міша. Ну вона його десь і бачила. Приходе той хлопчина, що вона з ним ходе, а він (Міша) підбігає, його копає і несе їй воду. І вона сі

за нього (Мішу) віддала» (с. Уїзд Рогатинського р-ну Івано-Франківської обл.). До того ж, ці нотатки засвідчили, що перехід уві сні через місток (подача або пиття води) витлумачуються на основі відповідного потрактування образів у сенсі шлюбної символіки. Так, міст (вода, ріка) символізує кохання, парування молодих, шлях до милого (ї). Водночас респонденти потроху забувають, чи наснили когось, або не знають примовок, якими супроводжувався цей мантичний звичай (сс. Глушки, Кошмак Корсунь-Шевченківського р-ну, Полствин, Беркозівка Канівського р-ну Черкаської обл.)⁴ [2, арк. 12; 3, арк. 80—81, 90, 99; 4, арк. 90, 97; 5, арк. 83].

Здебільшого ритуальні дії з «місточком» виконували на Андрія, Новий рік (або напередодні цих свят), Введення, зрідка дублюючи їх. За заувагою Д. Зелініна, східні слов'яни, яким добре відоме це ворожіння, здійснювали його на Різдво. Цікаво, що у Білорусі «місток» під ліжку ставила не сама відданиця, а хтось сторонній (запис Н. Нікіфоровського). За іншим повідомленням, дівчата або парубки робили це власноруч, використовуючи скіпку (запис Д. Булаковського). До того ж, послуговуючись новим горщиком, дівчата намагались визначити час свого одруження (за положенням шматочка хліба). Без води обходились росіяни, які, зімітувавши міст із прутиків мітли, клали його під подушку і примовляли: «Хто мій суджений, хто мій ряджений, той переведе мене через міст». З метою наснити майбутнього чоловіка подекуди ворожили румуни, німці та лужичани. Скажімо, румунські дівчата, «прокладаючи місточки» через річку або криницю, мали змогу не тільки побачити нареченого уві сні, а й довідатись його матеріальний стан або час сподіваного шлюбу. Про це судили за виглядом або «поведінкою» рослини «василька» (базиліка). Попри певні міжетнічні відмінності, спостерігаємо однакові «віщі» прикмети стосовно шлюбного партнера і весілля: наречений (а) повинен перейти через міст або ж перевести через нього дівчину [6, с. 459; 10, с. 404; 16, с. 204, 225; 20, с. 184; 23, с. 53; 24, с. 27—28].

⁴ Приватний архів автора. Серебрякова О.Г. Календарні і сімейні обряди, прикмети, зібрані в Рогатинському р-ні Івано-Франківської обл. та Перемишлянському р-ні Львівської обл. (польові матеріали за 2012 рік). — Арк. 42 ; Серебрякова О.Г. Коломийщина-2013 (польові матеріали, зібрані в Коломийському, Снятинському р-нах Івано-Франківської обл.). — Арк. 45—46.

Застосування води у практиці дівочих ворожінь — реалія, характерна для української обрядової традиції загалом. Однак, з-поміж різних гідромантичних дій, які зафіксовані в тих чи інших регіонах України (з вишневою гілкою, вінками, розтопленим воском чи оловом тощо), звичай залишати на ніч в узголів'ї посудину з водою і споруджувати «містки», щоб приснився обранець, був малопоширеним. Про це свідчить його фрагментарне побутування майже по всій Україні, проте лише в окремих населених пунктах Гуцульщини, центральних і південних районах України, Полісся, Слобожанщини, Наддніпрянщини, Холмщини, Підляшшя, Покуття, Опілля, рівнинної Буковини, українських селах Молдови.

Судячи з усього, традиція ворожити з «містком» («криничкою») у минулому була досить відомою, однак, вже на початку ХХ ст. і надалі вона поступово зникла. На це вказують відсутність згадок про звичай у низці етнографічних праць, а також обмаль відомостей, отриманих від старожилів під час сучасних польових пошуків (навіть у межах окремих локальних районів). Однак спорадичні фіксації засвідчують те, що такі мантичні практики, які виконували лише дівчата на відданні, досі живуть у пасивній пам'яті літніх людей.

На думку К. Мошинського, Л. Виноградової, О. Поріцької, генеза уявлень про мантичні властивості води криється у прадавніх уявленнях про її порубіжність, дотичність до «іншого» світу, світу предків, які володіють таємними знаннями, допомагають передбачити прийдешнє. Вода, яка у різних культурах здавна сприймалася як медіатор між світами живих і померлих, «проявляє», «передає» інформацію про майбутнє [8, с. 386, 389; 9, с. 20, 23, 32; 21, с. 64; 26, с. 369]. Як видно з аналізу фактографічних матеріалів, збереглися такі переконання і в українській традиції.

Цілком слушним видається той факт, що історичну основу ворожіння з «місточком» Л. Виноградова вбачає у зв'язку зі світом померлих предків, а її попередник А. Потебня — зі шлюбом. Символіку стосовно досліджуваного звичаю розкривають й самі носії традиції, які також упевнено пов'язують її з весіллям. Слід зазначити, що «водна» символіка присутня навіть тоді, коли відданиці майстрували «міст» без використання води, проте уві сні мотив переправи через воду (або її подача судженим) є завжди. Як бачимо, у шлюбних ворожіннях перехід через воду, а також її пиття сим-

волізують зміну соціального статусу, коли дівчина або парубок (т. зв. лімінальна особа) певний час перебувають між соціальними станами. За народними віруваннями, ріка — кордон, який поділяє до- і післявесільну форми буття (обряд ініціації). Зазвичай така перехідна фаза уподібнюється до смерті⁵, проте з наступним відродженням. Зміна статусу лімінальних осіб (наречені, новонароджений, померлий) символічно зображається як перехід через воду, потоплення у ній, ритуальне вмивання, обмивання водою чи занурення у неї. У такий спосіб вони очищуються від минулого, тобто тих ознак, які були їм притаманні у попередньому стані. У весільному ритуалі — це дівочтво (парубочтво), приналежність до громади неодружених.

1. Архів ІН НАН України. — Ф. 1. — Оп. 2. — Од. зб. 280 б. Боцонь Л. Звіт про роботу над дослідженням громадського побуту і традиційної культури спілкування поліщуків, проведеному в складі наукової експедиції на Полісся у липні 1981 р.
2. Архів ІН НАНУ. — Ф. 1. — Оп. 2. — Од. зб. 568. Горошко Л.М. Календарні і родинні звичаї та обряди в селах Дрокіївського, Синжерійського і Флорештського р-нів Республіки Молдова (польові матеріали 2007 р.).
3. Архів ІН НАНУ. — Ф. 1. — Оп. 2. — Од. зб. 594. Горошко Л.М. Календарні і родинні звичаї та обряди в селах Канівського району Черкаської обл. (польові матеріали 2009 р.).
4. Архів ІН НАНУ. — Ф. 1. — Оп. 2. — Од. зб. 608. Серебрякова О.Г. Черкащина-2008, 2009, 2010 (польові матеріали з Корсунь-Шевченківського, Черкаського, Канівського та Золотоніського районів Черкаської обл.).
5. Архів ІН НАНУ. — Ф. 1. — Оп. 2. — Од. зб. 658. Дронів Г.М. Звичаї та обряди у селах Рахівського р-ну Закарпатської області (польові матеріали, 2012 р.).
6. Афанасьев А.Н. Поэтические воззрения славян на природу. Опыт сравнительного изучения славянских преданий и верований, в связи с мифическими сказаниями других родственных народов : в 3-х т. / А.Н. Афанасьев. — Б. м. : Б. и., Б. г. — Т. 1. — 800 с.
7. Беньковский И. Девичий праздник св. Андрея / И. Беньковский // Киевская старина. — 1895. — Г. 14. — Т. 51. — Декабрь. — К. : Типография Г.Т. Корчак-Новицкого. — С. 100—103.
8. Виноградова Л.Н. Вода / Л.Н. Виноградова // Славянские древности: Этнолингвистический словарь : в

⁵ Мотив переправи через воду, який, окрім ворожінь, широко представлений в сімейно-обрядовій поезії, снотлумаченнях, колядках та ін. жанрах, первісно означав перехід в «інший» світ. Невипадково у фольклорі вода (ріка, море) тісно пов'язується з уявленнями про потойбіччя, смерть.

- 5-ти т. — Т. 1: А-Г. — М. : Международные отношения, 1995. — С. 386—390.
9. *Виноградова Л.Н.* Девичьи гадания о замужестве в цикле славянской календарной обрядности (западно-восточнославянские параллели) / Л.Н. Виноградова // Славянский и балканский фольклор. Обряд. Текст. — М. : Наука, 1981. — С. 13—43.
  10. *Зеленин Д. К.* Восточнославянская этнография / Д. Зеленин. — М. : Наука, Главная редакция восточной литературы, 1991. — 512 с.
  11. *Иванов П.* Жизнь и поверья крестьян Купянского уезда, Харьковской губернии / П. Иванов. — Х. : Печатное Дело, 1907. — 216 с.
  12. *Карабович К.* Народні вірування / К. Карабович // Холмщина і Підляшшя. Історико-етнографічне дослідження. — К. : Родовід, 1997. — С. 316—321.
  13. *Коломийченко Ф.* Різдвяні обряди і звичаї в Чернигівщині (в селі Прохорах, Борзен. пов.) / Ф. Коломийченко // Матеріали до української етнології. — Львів, 1918. — Т. XVIII. — С. 142—154.
  14. *Маковій Г.* Затоптаний цвіт: Народознавчі оповідки / Г. Маковій. — К. : Український письменник, 1993. — 205 с.
  15. *Милорадович В.П.* Народные обряды и песни Лубенского уезда, Полтавской губернии / В.П. Милорадович // Сборник ХИФО. — Т. 10. — Харьков : Типография Губернского Правления, 1897. — С. 1—223.
  16. *Мойсей А.* Магія і мантіка у народному календарі східнороманського населення Буковини / А. Мойсей. — Чернівці : Друк Арт, 2008. — 320 с. : іл. 16.
  17. *Обычаи, поверья, кухня и напитки малороссіян* / сост. Маркевич Н.А. — К. : Добровольное общество любителей книги УРСР, 1860. — 174 с.
  18. *Орел Л.* Вечорниці / Л. Орел // Українська родина: родинний і громадський побут. — К. : В-во ім. О.Теліги, 2000. — С. 150—157.
  19. *Петрова Н.* Календарна обрядовість українців Миколаївського р-ну Одеської області середини ХХ ст. : нові польові матеріали / Н. Петрова // Матеріали Міжнародної наукової конференції «Одеські етнографічні читання»: «Календарна обрядовість у життєдіяльності етносу» (24—25 червня 2011 р., Одеський національний університет імені І.І. Мечникова, м. Одеса). — С. 267—278.
  20. *Пинчуки.* Этнографический сборник. Песни, загадки, пословицы, обряды, приметы, предрасудки, поверья, суеверья и местный словарь / собрал в Пинском уезде Минской губернии Д.Г. Булгаковский. — С.-П. : В типографии В. Безобразова и Коми, 1890. — 200 с.
  21. *Поріцька О.* Ритуальний знак води / О. Поріцька // Народна творчість та етнографія. — 1993. — № 4. — С. 63—67.
  22. *Потебня А.А.* Переправа через воду как представление брака / Потебня А.А. // Слово и миф. — М. : Правда, 1989. — С. 553—565.
  23. *Простонародныя приметы и поверья, суеверные обряды и обычаи, легендарныя сказанія о лицахъ и местахъ* / собрал въ Витебской Белоруссии Н.Я. Никифоровский. — Витебск : Губернская Типо-Литография, 1897. — 337 с.
  24. *Русский народ. Его обычаи, обряды, предания, суеверия и поэзия* / собр. М. Забылиным. — М., 1992. — 616 с.
  25. *Чубинский П.П.* Труды Этнографическо-Статистической Экспедиции в Западно-Русский край / П.П. Чубинский. — С.-П., 1872. — Т. 3.
  26. *Moszyński K.* Wróżbiarstwo / K. Moszyński // Kultura ludowa słowian. — Т. II. Kultura duchowa. — Cz. 1. — Wydanie 2. — Warszawa, 1967. — S. 365—416.

Olena Serebryakova

WATER SYMBOLISM IN MANTIC CUSTOMS OF BRIDGE-BUILDING.

Mantic rites with the use of water (hydromantic) belong to important components in all variants of maiden matrimonial divinations. The one of those is the custom of bridge-building. With the use of it a sleeping girl might see her future husband in dream. In the article have been analyzed symbolic contents, local variants and territories of spreading.

Keywords: divination (mantic practices), bridge, prophetic dream, crossover through water

Olena Serebryakova

«ВОДНАЯ» СИМВОЛИКА МАНТИЧЕСКОГО ОБЫЧАЯ «СТАВИТЬ МОСТИК»

Мантические обряды, в которых используют воду (гидромантика), являются важной составляющей частью всех разновидностей девичьих матримониальных гаданий. Один из них — обычай «ставить мостик». С его помощью можно было увидеть своего суженого во сне. В статье анализируются его символика, локальные варианты, указаны территории распространения.

Ключевые слова: гадания (дивинации, мантические практики), «мостик», «вещий» сон, переход через воду.